

Ahmed Mehmedović

NOVI PODACI O MUHAMMEDU-EF. PROZORCU I NJEHOVOM DJELU

S izlaskom iz štampe Kataloga arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, svezak dvanaesti, Gazi Husrev-begove biblioteke, London-Sarajevo 1423/2002. godine, u prilici smo da donesemo nešto više podataka o životu i djelu Muhammed-ef. Prozorca.*

Muhammed ibn Muhammed ibn Muhjuddin al-Pruzuri (Prozorac), muftija, muderris, muvekkit, pisac jednog djela o upravljanju državom, rođen je u Prozoru u prvoj polovini 18. stoljeća. I ocu mu je bilo ime Muhammed, a djedu Muhjuddin.¹ Tradicija uz njegovo ime bilježi prezime Skejo (Ščajo), a on sam se najradije potpisivao kao Al-Bosnevi al-Prozori - Bošnjak, Prozorac.² Nakon početnog školovanja u Bosni, Muhammed odlazi na studij u Istanbul. Vjerovatno je pohađao Zekerijja-efendi Sani medresu oko 1780., jer je baš u toj školi, i u to vrijeme, prepisao nekoliko rukopisa za svoje potrebe.³ Izučavao je pravne nauke, a veoma ga je zanimala i astronomija. Nakon dovršenja školovanja posvećuje se kadijskom pozivu. Bio je 1781., naib kadije u istanbulskom kvartu Ejjüb el-Ensari, jednom od najpoznatijih dijelova Istanbula.⁴ Samo godinu dana kasnije Muhammed Prozorac je postavljen za kadiju u istom kvartu.⁵ Po povratku u Bosnu Muhammed-efendija je obavljao kadijsku dužnost u više mjesta i najposlije u Pruscu, gdje je bio i muftija i muderris medrese

---

* Dugujem zahvalnost dr. Ismetu Bušatliću što mi je ukazao na neke podatke iz ovog Kataloga.

1) Mustafa Jahić, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak dvanaesti, London-Sarajevo, 1423/2002.

2) Dr. Hazim Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo, 1973., 519.

3) Jahić, str. 179., 219. i 279

4) Isto, str. 231-233.

5) Isto, str. 234. i 295.

Veliki Vakuf. Da li se ovdje radi o Hasan Kafijinoj medresi u Pruscu (čiji se hajrati iz poštovanja prema Prušćaku imenuju kao “Veliki Vakuf”) ili medresi u Donjem Vakufu, nije sasvim jasno. Ako je u pitanju ovo drugo, onda je ovo prvi podatak o medresi u Donjem Vakufu, koja do sada nije uopće spominjana. Iz bilješke sa Prozorčevog prijepisa jednog kompendija iz astronomije saznajemo da je on obavljao i dužnost muvekkita jajačkog kadiluka.⁶ Ovaj podatak iz temelja mijenja našu predstavu i naša znanja o domaćoj astronomiji i muvekkithanama Bosne i Hercegovine. Naime, u pitanju je jasan dokaz da su u Bosni i Hercegovini i na nivou kadiluka, barem u 18. stoljeću, postojale muvekkithane i zvanični muvekkiti, a ne samo u centrima poput Sarajeva. Ovi su nam podaci postali tek sada dostupni, nakon izlaska iz štampe 12. sveska Kataloga Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, koji je priredio direktor biblioteke Mustafa Jahić. Katalog predstavlja rukopise iz područja medicine i farmacije, matematike, astronomije, astrologije, “tajnih” i drugih nauka.

U vrijeme pohađanja medrese Zekerija Sani u Istanbulu, i nešto kasnije, kada je bio naib, a onda i kadija na Ejjubu u istom gradu, Muhammed-ef. Prozorac je, za vlastite potrebe, prepisao nekoliko vrijednih rukopisa iz astronomije. Riječ je o sljedećim rukopisima: *Bahġa al-Albāb fī ‘ilm al-usturlāb* Šihābuddina Abū al-Abbasa Ahmeda ibn Raġab ibn Taybūg ibn al-Maġdija (um. 1447). Ovo je rasprava na arapskom jeziku o astrolabu koja se sastoji od uvoda, osamnaest poglavlja i zaključnog razmatranja; *Risāla fī dāt al-Kursi* Muhammeda ibn ‘Ali al-Hāmidija (um. 1765). U pitanju je glosa na glosu za posmatranje zvijezda, na arapskom jeziku, koja se sastoji od uvoda i osamnaest poglavlja; *Mir’āt al-Ayyām wa ad-Duraġ* Naġmuddina (Nokta) Muhammeda ibn Ma’rufa (um. između 1581.-1584) - rasprava na arapskom jeziku o jednoj astronomskoj spravi koju je autor konstruirao, a kojom se utvrđuju počeci godina, mjeseci i dana u arapskom, bizantijskom i perzijskom kalendaru i pomoću koje se izrađuju ovi kalendari; *Fazlaka al-Ḥisāb* Ebu Fadla al-Kunstantinia al-Jedikulevija (um. 1722.). Rasprava je pisana na osnovu čuvenih Ulug-begovih tablica i nekih drugih astronomskih djela, a sastoji se od uvoda, šest poglavlja i završetka; *Al-Ihtiyārāt al-’Ala’iyya wa al-Ittiṣālāt as-Samāwiyya* Fahruddina Abū Abdullah Muhammed ibn ‘Umer ibn al-Ḥusain ibn al-Ḥaṭīb ar-Rāzī (um. 1209.). To je kompendij iz

---

6) Isto, str. 295.

astronomije na perzijskom jeziku, sačinjen iz dva dijela, posvećen sultanu ‘Ala’uddinu Muhammedu ibn Havarizm-šahu. Svi ovi rukopisi prepisani su u vremenu od 1779. do 1782. godine.⁷ Oni govore o afinitetu našeg Muhammed-ef. Prozorca te o njegovom izvrsnom poznavanju sva tri orijentalna jezika. Govore i to da je Prozorac bio odličan kaligraf *ta’liq* pisma, donose do danas nepoznate podatke iz života ovog učenog i elokventnog Bošnjaka. Teško je vjerovati da Muhammed-ef. Prozorac nije ostavio neko djelo ili barem sintezu iz astronomije, budući da je ozbiljno izučavao tu nauku i bio zvanični muvekkīt jajačkog kadiluka. Ostaje nada da će se pronaći neko Prozorčevo djelo iz ove oblasti i tako baciti više svjetla na doprinos Bošnjaka astronomiji, tako popularnoj i nezaobilaznoj nauci islamskoga kulturnog nasljeđa. Ne zna se tačno kada je Muhammed-ef. Prozorac umro, Balić piše da je to bilo 1812., godine, a vjerovatno se radi o pukom nagađanju koje je proisteklo iz podatka da je Prozorac, godinu dana ranije, na rukopisu svoga djela ostavio zabilješku o uručivanju djela sultanu i šejhu-l-islamu.⁸

Jedino do skora sačuvano djelo Muhammed-ef. Prozorca nije iz područja astronomije, nego iz područja politike, odnosno upravljanja državom: *Minhāḡ an-Nizām fi dīn al-Islām* - Uputa o uređenju države u islamu.⁹ Djelo je nastalo 1801/02. godine i upućeno sultanu-reformatoru Selimu III (1789-1807.) i njegovom šejhu-l-islamu Omeru Hulusiju. Na posljednjoj stranici rukopisa ovog djela iz 1811. pisac kaže da je djelo uručio šejhu-l-islamu i sultanu. “Pošto sam se osvjedočio - piše Muhammed ef. Prozorac o motivima pisanja djela - u toku mnogih hidžretskih godina, o slabostima naše vojske u ratu s nevjernicima i pogreškama u poretku islamske države u praktičnom i političkom pogledu kao i u tome da se vojska ne boji da će biti egzemplarno kažnjena od svojih pretpostavljenih (...) odlučio sam se da napišem kratko djelo koje će biti od koristi u tom pogledu, koje će zadovoljiti dovoljno pametne i izvesti ih na Pravi put.”¹⁰

---

7) Isto, str. 179-295.

8) Smail Balić, *Kultura Bošnjaka, muslimanska komponenta*, drugo izdanje, Zagreb, 1994., 98.

9) Omer Mušić, *Minhāḡ an-Nizām fi dīn al-Islām* od Muhameda Prozorca, POF, V, Sarajevo, 1954/55, 181-198.

10) Šabanović, 520-521.

Osim kraćeg predgovora djelo se sastoji od uvoda, tri poglavlja i zaključka. Uvod govori o slobodnoj ljudskoj volji, odgovornosti za djela i vrstama ljudskih djela. Prvo poglavlje govori o dogmatici, o temeljnim istinama vjere ili imanskim šartima: vjerovanju u Allaha, dž.š., meleke, Božije knjige, Božije poslanike, Sudnji dan i Božije određenje. Pri kraju poglavlja daju se definicije pojmova iman, islam, din, Šerijat i millet, naravno, sve u skladu s načelima ehli-sunnetskih učenja. Drugo je poglavlje posvećeno pobožnosti i bogobožnosti (*at-taqva*). Ne samo dušom i srcem nego i jezikom i ustima, rukama i nogama, sluhom i vidom, pa čak i stomakom, mogu se počinuti grijesi. Primjera radi, jezikom se na 70 načina mogu počinuti grijesi. Treće je poglavlje posvećeno pravdi i pravičnosti. Društvo koje ne drži do pravde obavezno propada. U kontekstu ljudske pravde on govori o odnosu čovjeka prema Bogu, čovjeka prema samome sebi i prema drugim ljudima, zajednici, džematu. Cijeli sustav pravde, čitava zgrada ljudske i državne pravednosti treba da se gradi na moralnim načelima. Ako u jednom društvu, u jednoj zajednici, nema morala ta će se zgrada, danas ili kasnije, porušiti. Tu je i uvijek prisutni nesklad između onoga što jeste i onoga što bi trebalo biti, između teorije i prakse. Uzroke ovakvom stanju Prozorac vidi u: ignoriranju pravde od strane moćnika, njihovoj oholosti i neuviđavnosti, povjeravanju odgovornih dužnosti onima koji ih nisu dostojni, korupciji i požudi prema ženama.¹¹

“Smatram - piše Prozorac - da je glavni uzrok svih nereda i općeg haosa u zemlji i među ljudima povjeravanje vlasti nesposobnim i korupciji sklonim ljudima.”

On savjetuje da se ne podilazi takvim ljudima, da se izbjegavaju posjete lokalnim moćnicima, muftijama i kadijama. Za razliku od Hasana Kafije Pruščaka, Prozorac misli da su najodgovorniji za teško stanje u državi niži činovnici iz upravne i sudske vlasti.

“Za uređenje države kao i spas na Drugom svijetu potrebna je duševna borba kojom se postiže poslušnost prema Allahu, dž.š.” Ta vrsta borbe i za Prozorca predstavlja “veliki džihad”, za razliku od borbe protiv nevjernika i neprijatelja koja se ogleda u “malom džihadu.” “Izaći iz krize - smatra Muhammed Prozorac - može se jedino prihvatanjem

---

11) Amir Ljubović - Sulejman Grozdanić, Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima, 56-59.

spasonosnih moralnih načela koja, opet, mogu jedino proisteći iz čiste, iskrene i nepomućene vjere u Allaha, dž.š.”

Kao socijalno i politički svjestan pisac, Muhammed Prozorac traži umjereniju poresku politiku i podnošljiviji odnos prema raji.

Djelo Muhammed-ef. Prozorca iscrpno je opisao Omer Mušić u navedenom radu, a onda i Hazim Šabanović, pa ga nema potrebe ovdje detaljno opisivati.

“Po svojoj tematici - piše Hazim Šabanović - ovo djelo je u glavnim postavkama i mislima, s obzirom na pitanja uređenja države, kopija Hasan Kafi Pruščakova djela *Nižām al-‘Ālem*, što i sam naziv djela pokazuje. Dok se Kafija ograničio samo na temu izraženu u naslovu, to je Prozorac ovo pitanje raspravljao samo u predgovoru i na kraju djela u poglavlju o pravednosti. Ostali najveći dio djela je posvetio islamskoj dogmatici i etici.”¹²

Kamil al-Buhi ovom djelu Muhammeda Prozorca odriče svaku originalnost,¹³ a Smail Balić smatra da “ipak u njemu ima svježih misli”, posebno je zanimljiv onaj dio djela koji govori o prilikama u Bosni toga vremena.¹⁴

Rukopis djela *Minhāğ an-Nižām fī dīn al-Islām* (R 3790), datiran 4. redžepa 1226. (5. august 1811.), čuvao se do 1993. u Orijentalnom institutu u Sarajevu, a onda nestao u požaru rata skupa sa svim ostalim neprocjenjivim naučnim i književnim blagom.

U jednoj *Medžm‘i*, koja se također čuvala u Orijentalnom institutu u Sarajevu nalazila se i jedna fetva Muhammeda, muftije Akhisara.¹⁵ Smatramo da je u pitanju fetva Muhammed-ef. Prozorca jer nam do danas nije poznat prusački muftija pod imenom Muhammed, osim našeg Prozorca. To znači da je Prozorac pisao i fetve. Ostaje nada da će se pronaći još koja fetva Muhammed-ef. Prozorca u nekoj medžmu‘i ili na marginama nekog od brojnih rukopisa pravnog karaktera koji s čežnjom čekaju pronicljivi pogled nekog ovovremenog ili budućeg istraživača.

---

12) Šabanović, 531.

13) Kamil al-Buhi, *Arapski radovi jugoslavenskih pisaca*, Beograd 1963, 367.

14) Balić, 99.

15) Salih Trako - Lejla Gazić, *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta* (lijepa književnost), Sarajevo, 1997., str. 309.

A new detail about Muhammed ef. Prozarac and his work

Muhammad ibn Muhammad ibn Muhjuddin al-Pruzuri (Prozarac), born in Prozor, in the first half of the 18 century, died after 1812. During his lifetime he was mufti, muderris, muvekkit, an author of one of the works on how to govern a country. His surname Skejo was recorded next to his name. But he himself mostly used Al-Bosnevi al Prozori as a sign.

After finishing elementary school in Bosnia he went to study in Istanbul. Most probably he followed the Zekerijjah efendi Sani madresa (high school) around year the 1780, because he copied a few manuscripts from astronomy for his own use at the about the same time. This fact shows us his affinity to astronomy and his extraordinary knowledge in three oriental languages. He was an excellent calligraphy (ta'lik) whose works give us more detail about the life of this eloquent Bosnian scholar.

It is hard to believe that Muhammad Prozorac did not leave any of his works behind or at least a synthesis from astronomy, since he seriously dealt with it and was an official muvekkit of Jajce kadiluk. We hope that some day his work from this field will be discovered and give more light on the Bosnian contribution to the field of astronomy as an unavoidable science of Islamic cultural heritage. He studied law, and after finishing his schooling became a kadi (judge). In the year 1782, Muhammad Prozorac was appointed as a kadi in Ejjub el-Ensary, one of the most prestigious parts in Istanbul. When he returned to Bosnia he was working as a kadi in many places and lastly in Prusac where he was a mufti and muderis. From notes in one of his transcribed works on astronomy it became known that he was a muvekkit in Jajce. These details change our perspective and knowledge about astronomy on the local level and muvekkithanama in Bosnia and Herzegovina. Namely, it became clear that in Bosnia and Herzegovina, on the level of kadiluk, muvekkithane and muvekkit existed in the 18 century not only in the big center like Sarajevo but in other smaller as well. These detail were accessible only after the publication of the 12th volume of the Catalogue of

Arabic, Turkish, Persian and Bosnian manuscript in the Ghazi Husrevbey Library by the director of the Library Mustafa Jahic. This Catalogue presents manuscripts from the field of medicine, pharmacy, mathematics, astronomy and astrology.

The only known work of Muhammad Prozorac was not only from the field of astronomy but also from the field of politics, precisely, from the field of governing a country: *Minhadz an-nizam fi din al-Islam*- A guide about organization of the country in Islam. It was written in the year 1801/02 and sent to Sultan Đ reformer Selim III and Sheykh-l-Islam Hulusuj.

Apart from short preface, work is composed of the introduction, three chapters and conclusion. Introduction talks about freedom of human will, type of human work and responsibility for them. The first chapter talks about dogmatic, basic truly belief, believe in Allah (s.w.) angels, Revealed Books, Prophets, Day after and God's Determination, definition of concepts such as: iman, Islam, din, seri'at and millet, all according with teaching of ehli-sunnah.

The second chapter deals with religiousness and God-fearing (at-takva). The third chapter is devoted to justice. Muhammad Prozorac considered that society, which does not practice justice for sure, will be perished. He holds lover governing officers and justice departments the most responsible for difficulties in one country. As socially and politically aware author Muhammad Prozorac asked for modest taxation and policy and for bearable attitude towards people.

Some of researchers deny all originality in the Prozorac work, but Smail Balic considered that new ideas exist in his work. At least the part which talks about situation in Bosnia in that time is worth.

Unfortunately the work *Minhadz an-nizam fi din al-islam* from the Oriental Institute was destroyed in 1993 in a fire during the war together with many other scientific works.

